

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 32, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 14.01.2023

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 07.03.2023

Sayfa / Page: 126-156

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Öğr. Gör. Dr. Duygu Dalbudak HÜNERLİ

Kırklareli Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü

duygudalbudak@hotmail.com

BİR BALKAN ŞAİRİ NİHÂNÎ (NACAK FÂZIL)'NİN DÜNYA ALGISI VE DİNİ- TASAVVUFİ ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Öz

Türk kültür ve medeniyetinin bir aynası olan klasik Türk edebiyatında dinî-tasavvufî şiirlerin yeri ve önemi yadsınamaz. Bu edebiyatın temel kaynaklarından olması hasebiyle başta ayetler olmak üzere hadislerle, dinî kaynaklı diğer sözlere ve tasavvuf terminolojisine divan şairleri çokça rağbet göstermiştir. Bu şairlerden biri de Arnavut asıllı bir Balkan şairi olan Nihânî (Nacak Fâzıl)'dir. Nihânî'nin divanının neredeyse tamamı dinî- tasavvufî şiirlerle doludur. Bu bakımdan Nihânî'nin, bilhassa tasavvufî şiirlerine tahmisler yazan şair Medhî örneğinde olduğu gibi başka şairlere de tesir ettiği görülmektedir. Nihânî'nin bu tarz şiirlerinde en çok ele aldığı kavram ise "dünya" kavramıdır. Bu bakımdan çalışmamızda öncelikle şair hakkında kısa bir bilgi verilecek, ardından ilk olarak şairin dünya algısı ve varlığa bakış açısı şiirlerinden örnekler verilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Sonrasında şairin vahdet-kesret anlayışı bağlamında tek/fert olma, gerçek marifet sahibi olma, Allah'tan başka kimseye minnet etmeme ve gönül yapma, alçak gönüllü olma gibi konulardaki fikirleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu değerlendirmeler beş ana başlıkta sunulacaktır. Dünya algısının değerlendirilmeye çalışılacağı ilk başlık içerisinde de öncelikle alt başlıklar hâlinde dünyanın özellikleri sıralanacak ve ara başlıklarla bu özelliklere karşı yapılması tavsiye edilenler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Balkan Şairi, Nihânî (Nacak Fâzıl), dünya, din, tasavvuf.

THE WORLD PERCEPTION OF A BALKAN POET NİHÂNÎ (NACAK FÂZİL) AND EXAMPLES FROM HIS RELIGIOUS AND MYSTICAL POEMS

Abstract

The place and importance of religious and mystical poems in classical Turkish literature, which is a mirror of Turkish culture and civilisation, cannot be denied. Since it is one of the main sources of this literature, divan poets have shown great interest in verses, hadiths, other sayings of religious origin and Sufi terminology. One of these poets is Nihânî (Nacak Fâzıl), a Balkan poet of Albanian origin. Almost all of Nihânî's divan is full of religious and mystical poems. In this respect, it is seen that Nihânî influenced other poets, such as the poet Medhî, who wrote tahmis to his Sufi poems. The concept that Nihânî deals with the most in such poems is the concept of "world". In this respect, firstly, a brief information about the poet will be given in our study, and then the poet's perception of the world and his perspective on existence will be evaluated by giving examples from his poems. Afterwards, in the context of the poet's understanding of wahdat-kasret, an evaluation will be made on the ideas of being single/individual, being true dextrous, not being grateful to anyone other than Allah, and being humble. These evaluations will be presented under five main headings. In the first heading, where the perception of the world will be evaluated, the characteristics of the world will be listed under subheadings and the recommended actions against these characteristics will be given under subheadings.

Key words: Classical Turkish poetry, Balkan poet, Nihânî (Nacak Fâzıl), world, religious, sufism.

Giriş

Klasik Türk edebiyatının oluşumu ve gelişimi sürecinde Balkan topraklarında doğup yetişen şairlerin sayısı yadsınamayacak kadar çoktur. Hatta “Tezkireler ışığında Osmanlı şair kadrosunun üçte bire yakın bölümünün Balkan şehirlerinde doğup büyüyenlerden oluştuğu” (İsen 2009: 2) söylenmektedir. Bu sürece farklı etnik grupların hepsi ayrı ayrı katkılar sunmuştur. Sürece katkı sunan Balkan şairlerinden biri de Arnavut asıllı bir şair olan Nihânî (Nacak Fâzıl)’dir.

Nihânî’nin divanının neredeyse tamamı dinî-tasavvufî şiirlerden oluşmaktadır. Bu şiirlerde pek çok farklı konu ele alınmıştır. Bunların tamamına bir makalede yer vermek mümkün olamayacağından bu yazıda alt başlıklar hâlinde öncelikle dünya algısının ön plana çıktığı şiirlerinden örnekler verilecektir. Ardından nasihat niteliği taşıdığı düşünülen şiirlerinden örnekler sunulacaktır. Yazımızın ana konusuna geçmeden önce Nihânî hakkında kısaca bir bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Nihânî (Nacak Fâzıl) Kimdir?

Abdullohoğullarından (Kuloğullarından) Arnavut asıllı devşirme bir şair olan Nihânî'nin asıl adının ne olduğu hakkında tezkirelerde bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte şairin, “*Minhâcü'l- Âbidin Tercümesi*”nin giriş kısmında müstensih tarafından adının İlyas b. Abdullah ün-Nihâî olarak zikredildiği görülmektedir” (Ülken 1961: 64). Ayrıca Kâtip Çelebi'nin meşhur *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde de şairin adı “İlyas” olarak zikredilmektedir (Balç 2007: 1501).

Şiirlerinde Nihânî mahlasını kullanan şair, halk arasında “Nacak” diye anılmaktadır. “Arnavut asıllı bir devşirme olan şair, adını bilmediğimiz birisi tarafından köle olarak alınıp yetiştirilmiştir. Türkçeyi konuşurken dili çaldığı için ve köle olduğuna işaret etmek için halk ona ‘Nacak’ lakabını vermiştir” (Dursun 1990: 2). Âşık Çelebi, şaire “Nacak” denmesinin sebebinin dilinin aksaması olduğunu belirtirken (Kılıç 2010: 924); Latîfî ise bu lakabı almasının nedenini şairin önceleri yeniçeri sınıfına girmesi olarak gösterir (Canım 2000: 542). Şairin kendisi de bu lakapla anılmasına karşılık şu beyti söylemiştir:

Nihânîye Nacak dirler velîkin gerçek eydürler
Havâric boynın urmağa Ebu'l-Müslim nacağıdur (Dursun 1990: 2)

Farsça olan “nihânî” kelimesi “1. Gizli; gizlilikle ilgili. 2. Gizlilik; saklılık” anlamına gelmektedir (Çağbayır 2007:3545). Şairin “Nihânî” mahlasını neden seçtiğine dair kaynaklarda bir bilgi verilmemekle beraber, kelimenin anlamıyla şairin yazımızda da bahsedeceğimiz üzere dünya görüşü ve mizacı arasında doğrudan bir ilgi olduğu düşünülebilir.

Nihânî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda veya divanında bir bilgi bulunmamaktadır. Öğrenim durumu ve mesleğiyle ilgili olarak Ülken'in makalesinde, “şairin İstanbullu olup Rüstem Paşa Medresesinde müderris olduğu ve Hicri 925 senesinde Mekke'de vefat ettiği” bilgisi verilmektedir (1961: 64, İsmail Bağdâdî 1951:226'dan). Âşık Çelebi ise “Hacı Hasanzâde Medresesinde müderris olduğunu, Sürûrî'ye hocalık yaptığını” (Kılıç 2010: 924) söylemektedir. Ayrıca bir süre Üsküp İshakiye Medresesi ve İstanbul Mustafa Paşa Medresesinde de müderrislik yapmıştır (Dursun 1990: 4).

Nihânî, “iyi bir tahsil görmüş; Türkçe, Arapça ve Farsça'yı bu dillerde şiir yazacak derecede öğrenmiştir. *Şakâyık Tercümesi*'ne göre şairin bu üç dilde nazım ve nesri bulunmaktadır” (Dursun 1990: 3).

Şair, “daha sonra makam ve mevki hırsı olmayan, dünya nimetlerini önemsemeyen, riya ve gösterişten hazzetmeyen mizacına uygun olarak tasavvuf yolunu seçmiş, medresedeki görevinden ayrılmıştır. Tezkirelerin çoğuna göre H. 925 (M. 1519) yılında Hacca gitmiş, Mekke'de bulunduğu sırada hastalanarak vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir” (Dursun 1990: 5). Nihânî'nin bir divanı¹, bir tercüme eseri² ve bir mecmua eseri³ olmak üzere bilinen üç eseri bulunmaktadır. Ayrıca

¹ Nihânî divanı üzerine yapılmış iki çalışma tespit edilmiştir. Bunlardan ilki bir mezuniyet tezidir. [Salepçi, Afife (1964). *Nihânî Divanı*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi]. İkincisi ise bizim de yazımızda (transkripsiyon hataları ve vezin aksaklıkları düzeltilmeye çalışılarak) temel aldığımız bir yüksek lisans tezidir. [Dursun, Mesut (1990). *Nihânî Divanı: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi].

Nihânî ve şiirleri üzerine yazılmış veya adından bahsedilmiş birkaç bilimsel çalışma⁴ da bulunmaktadır.

Nihânî Divanı'nın büyük bir bölümünü tasavvufî şiirler teşkil etmektedir ve en çok üzerinde durulan kavramlardan biri “dünya”dır. Şairin dünya ve varlığa bakış açısını yansıtan şiirlerinin neredeyse her biri aynı zamanda birer nasihat örneği niteliğindedir. Bu nedenle yazımızda öncelikle Nihânî'nin dünya algısı ve varlığa bakış açısını içeren şiirleri ele alınacaktır.

1. Dünya Algısı ve Varlığa Bakış Açısı

Şairin dünya algısıyla ve varlığa bakış açısıyla ilgili örneklerle geçmeden önce dünya kelimesinin sözlük anlamlarına bakmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Buna göre:

Dünya kelimesinin sözlük anlamı olarak Çağbayır, 18 farklı anlam vermiştir.⁵ Kelimenin bu sözlükteki ilk anlamı: “*Güneş sistemine bağlı gezegenlerden üzerinde yaşadığımız gök cismi; yer küre; yer*” (2007: 1327) dir.

Bununla beraber “dünya” kelimesinin klasik Türk şiirindeki kullanımına bakıldığında sözlükteki ilk anlamından ziyade dinî-tasavvufî anlamıyla ele alındığı görülmektedir. Kelimenin dinî kavramlar ve tasavvuf sözlüklerinde verilen anlamları ise şöyledir:

“*İnsanı Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret. Zahit ve mutasavvıflar dünyayı yılana, zehre, cadıya, fahişeye benzetirler* (Uludağ 2005: 112).

Dini Kavramlar Sözlüğü 'ne göre:

² Bu eser, Gazzâlî'nin son eseri olan *Minhâcü'l-Âbidin*'in Nihânî tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesidir. Eser üzerine yapılmış bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. [Koç, Muhammed Akif (2018). *İlyas Nihânî'nin Minhâcü'l-Âbidin Tercümesi: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi].

³ Bu eserin adı *Mecmua-i Eş'âr ve Fevâ'id* olarak yukarıda bahsi geçen Muhammed Akif Koç'un hazırladığı yüksek lisans tezinde geçmektedir. Koç, ayrıca yazma eser katalogları içerisinde Nihânî'ye ait olduğu kaydedilen ama ona ait olmayan başka eserler olduğundan da bahsetmektedir. Daha geniş bilgi için bk. (2018: 15).

⁴ Nihânî ile ilgili yapılan diğer bilimsel çalışmalardan bazıları şunlardır:

a. Ay, Ümran ve Yılmaz Top (2019). “16. Yüzyılın İlk Yarısında Divanlarda Yavuz Sultan Selim'e Sunulmuş Şiirler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 40, s.339-400.

b. Kaynaklarda Nihânî'nin Yavuz Sultan Selim'e Arap, Şam ve Halep fethi için tarih ve muamma kaside yazdığı yönünde bir bilgi verilmektedir. Daha geniş bilgi için bk. (Canım 2000:542; Ay vd. 2019: 343). Bahsi geçen muamma kaside, şairin divanı üzerine yapılan çalışmalarda bulunmamaktadır. Ancak bu muamma kaside, Kemal Yavuz tarafından kaleme alınan bir makaleyle yayınlanmıştır. Daha geniş bilgi için bk. [Yavuz, Kemal (1998). “Nihânî'nin Sultan I. Selim Adına Yazdığı Muammalı Kasidesi ve Çözümü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVIII, s. 547-583].

c. Dalbudak Hünerli, Duygu (2013). “Nihânî (Nacac Fâzıl) Divanında Sevgili Tipi”, 2. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı "Balkanlarda Türkçe" Bildiri Kitabı 1*, s. 69-84.

ç. Aydemir, Yaşar (2012). “Divan Şiiri ve Arnavut Asıllı Şairler” http://academy.beder.edu.al/Conferences/...EMIR_Divan_Siiri_ve_Arnavut_Asilli_Sairler.pdf:230-242. (erişim: 11.10.2022)

d. Seyhan, Nezihe (2000). *Medhi Divanı: İnceleme- Transkripsiyonlu Metin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. (Bu eserde Medhi'nin Nihânî'nin ağırlıklı olarak tasavvufî özellik gösteren 31 gazeline tahmis yazdığından ve açıkça ona hayran olduğundan bahsedilmektedir).

e. Yakşı, Ayhan (1993). *Nihânî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. (Adı geçen çalışmadaki şair Kastamonulu olup bu çalışmada “Nihânî” mahlasını kullananları tanıtırken yazımıza konu olan Nihânî (Nacac Fâzıl) hakkında da bilgi verilmiştir).

f. Çeltik, Halil (2004). *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

g. Yağcı, Ömer Gökhan (2014). *Yavuz Sultan Selim Dönemi Kültür ve Edebiyatı*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

⁵ Bu sözlükteki diğer anlamları için bk. (Çağbayır 2007: 1327).

“Dünya bir terim olarak insanın ölmeden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki içinde bulunduğu varlıklar ve bu varlıklarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları anlamına gelir... Kur’an’da arz (yeryüzü) coğrafî, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almıştır. Bu itibarla dünya kötülenir ve aşağılanırken üzerinde yaşadığımız yeryüzü değil, burada sürdürülen ve ahiret kaygısını geri planda tutan hayat tarzı kastedilmektedir” (Karagöz 2010: 129).

“Dünya” kavramı Kur’an’da⁶, hadislerde ve tasavvufi eserlerde⁷ de pek çok yönüyle ele alınmış bir kavramdır.

Temel kaynaklarından ikisi Kur’an ve hadisler olan klasik Türk şiiri geleneğinde de bu kavrama oldukça çok önem verilmiş, divan şairleri çoğu zaman bu ayet ve hadislerden hareketle dünya algılarını şiirlerine yansıtmışlardır. Bu bakımdan klasik Türk şiiri geleneği içerisinde dünya kavramına verilen önem yadsınamaz. Nihânî de bu kavrama önem veren şairlerdendir.

Nihânî, ilim yolunda ilerleyip müderrisliğe kadar yükselmesine rağmen ihtirastan uzak bir yaşamı tercih etmiş ve tasavvufa yönelmiştir. Bu durum onun şiirlerine de yansımıştır. Divanındaki şiirlerin büyük bir bölümü daha önce de bahsi geçtiği üzere tasavvufidir. Özellikle şairin dünyayı geçici, alçak ve vefasız bir yer olarak tasavvur ettiği, şiirlerinde de açıkça görülmekte; hatta şairin doğrudan baştan sona dünyayı tanımladığı veya dünyanın geçiciliğini, ondan el çekilmesi gerektiğini vurguladığı gazelleri⁸ de bulunmaktadır.

Nihânî’nin dünya algısı hakkında bir fikir sahibi olabilmek için onun şiirlerinde dünyayı hangi özellikleriyle ele aldığına ve bu bağlamda dünyaya karşı nasıl bir tavır sergilenmesi gerektiği konusundaki görüşlerine alt başlıklar hâlinde bakılabilir. Buna göre:

1.1. Dünya Aşağılıktır/Değersizdir

“Eski astronomi inancına göre dünya, güneş de dâhil bütün gezegenlerin en aşağısındaki bir konumda ve evrenin merkezinde olarak kabul edilir. Arapça ‘dünyâ’ ‘en aşağı’ yahut ‘en yakın’ anlamındaki ‘ednâ’ kelimesinin müennesi olup kelime bu hâliyle şairlerin hakkında geliştirdikleri tahkir edici yorumlara kendiliğinden zemin oluşturan bir yapı arz eder.” (Şentürk 2019: 381).

Klasik Türk şiiri geleneğinde dünya, “dünyâ-yı dün, dünyâ-yı denî” gibi ifadelerle alçak ve değersiz olarak değerlendirilmektedir. Nihânî de dünyanın asla değer verilecek bir yer olmadığını, onun lezzetlerine aldanılmaması gerektiğini, bilge (âlim) olanın dünyaya meyletmeyeceğini ifade

⁶ Kur’an’daki dünya hayatıyla ilgili ayetler şunlardır: Bakara/212, Âl-i İmrân/14, Nisâ/77, En’am/70, Yûnus/7.24, Hüd/15,16, Ra’d/26, İbrâhim/3, Nahl/107, Kehf/28, 45,46, Tâhâ/129, 131, Kasas/60, Ankebût/64, Rûm/7, Fâtür/5, Mümin/39, Şûrâ/20, 34, Zuhruf/32, Ahkaf/20, Muhammed/36, Hadîd/20, Teğâbün/15.

⁷ Dünya hayatını konu edinen hadislerden bazıları şunlardır: Buhârî, Rikak, 7; Müslim, Zühd, 6; Buhârî, Zekât, 47; Müslim, Zekât, 121-123; Müslim, Zikr, 99; Buhârî, Rikak, 42; Müslim, Zühd, 5; Buhârî, İstikrâz, 3; Rikak, 14; Müslim, Zekât, 32; Müslim, Zühd, 9; Tirmizî, Kıyâmet, 58; İbn-i Mâce, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 13; İbn-i Mâce, Zühd, 3; Tirmizî, Zühd, 26; Tirmizî, Zühd, 43. Daha geniş bilgi için bk. [http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/kutubi_index1.htm] (erişim: 15.11.2022).

Ayrıca “dünya” kavramının Kur’an’a, hadislere ve bazı mutasavvıflara göre nasıl ele alındığı hakkında toplu bir şekilde bilgi veren çeşitli bilimsel çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

a. Önen, Hacı (2004). *Kur’an’da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*. Yüksek Lisans Tezi. Şanhurfa: Harran Üniversitesi.

b. Kocaman, Kasım (2012). *Din Eğitimi Açısından Kuran’ın Dünya Hayatına Bakışı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

c. Görük Botsalı, Saliha (2010). *Türk İslam Edebiyatında Dünya ve Ahiret*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

⁸ Divandaki 15, 24, 30, 38, 48, 60, 87, 138, 191, 227. gazeller şairin dünya algısının açıkça görüldüğü yek ahenk gazellere örnektir. Ayrıca 16, 55, 95, 106, 108, 131, 137, 170, 173, 182, 206, 213. gazellerin de hemen tüm beyitlerinde genel olarak “dünya” konusu ele alınmıştır.

eden şairlerdendir. Şair, âdeta sert bir üslûpla alçak dünyanın hilesine aldananları “serseri” olarak nitelendirir.

Aldanan dünyā-yı dūnuñ āline
Serserīdür serserīdür serserī (G/191/2/251)

Ğirre olma devlet-i dünyāya ey dil kıl kadar
°Ayn-ı zilletdür hemān ma°nīde dünyā °izzeti (G/213/4/273)

İnsan, [bir devlet/talih kuşu olan] hüma gibi yerle ilgilenmeyip [dünyaya meyletmeyip] yükseklerde uçmak dururken alçak dünyanın lezzetine aldanırsa kendini [âdeta] sinek gibi değersiz bir hâle sokar. Bu nedenle cihan lezzetinden el çekmelidir.

Aldanmayı gör lezzet-i dünyā-yı denīye
Pervāz-hümā iken özüñi mekes itme (G/162/2/222)

Nihānī her ki cihān lezzetinden el çekmez
Hümā-yı °arş olursa zübābdan geçmez (G/51/6/111)

Dinî terminolojide dünyanın ancak köpeklerin meyledeceği bir leş olduğu görüşü toplumun hafızasında da kemikleşmiş bir yapı oluşturmuştur (Şentürk 2019:385). Nitekim Hz. Peygamber’e (SAV) ait bir hadis olduğu düşünülen⁹ “*Dünya bir leştir; onun talipleri köpeklerdir.*” şeklindeki bir rivayetin de klasik Türk şiiri geleneğinde yer aldığı görülmektedir.

Nihānī de bu görüş doğrultusunda dünyayı âdeta bir leş gibi değersiz olarak nitelendirir. Bu nedenle onun talipleri ancak kargalar, köpekler ve akbalar olabilir.

Ƙo cihān lāşesin(i) lāşīdür
°Ādemī iken niçün ğurāb olasın (G/136/4/196)

Çün ol ḥabīb-i Ḥudā cīfe didi dünyāya
Kim oña tālib olanlar kilāb imiş bildük (G/87/6/147)

Cīfedür dünyā-yı dūn °ārif katında fi’l-miṣāl
Tālibi anuñ hemān ma°nīde beñzer kergese (G/180/4/240)

1.2. Dünya Fânidir/Karar Yeri Değildir

Kur’an’da dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu, durulacak bir yurt olmadığı sıklıkla vurgulanmaktadır.¹⁰

Nihānī de şiirlerinde dünyayı gelip geçici bir yer olarak tanımlar. Bu bakımdan dünya [köhne] bir misafirhane, insan ise ancak bu misafirhanede bir süre kalacak olan misafirdir.

⁹ Tatlı, bu rivayete sahih hadisler arasında rastlamadığını, bununla birlikte bu sözün Hz. Ali’ye ait bir kelâm-ı kibar/vecize olmasının muhtemel olduğunu bildirir. Daha geniş bilgi için bk. (2009: 204).

¹⁰ Ankebût/64, Muhammed/36, Hadid/20, Mümin/39.

Şanma ey dil bākī key şaķın bu fānī °ālemi
Bir misāfirhānedür °ālem misāfir ādemī (G/214/1/274)

Bir konaķdur bu fenā yurdu Nihānī biline
Bu konaķda yürü var sen de konaķluđı koma (G/167/5/227)

Dār-ı dünyā kim dilā bir eski mihmānhānedür
Her ki anı ta°mīr ider °āķil degil dīvānedür (G/22/1/82)

Yapma dünyā kāsırını °aķluñda yođ ise kuşūr
Köhne mihmānhānedür dār-ı karar olur degil (G/103/3/163)

Müsāfirhānedür dünyā düddür ma°nīde eskiden
Gelen bunda gider turmaz maķall-i iştiğāl ancak (G/76/2/136)

Gelen bunda mücāvır olmak olmaz
Misāfirdür maķāmı menzili yok (G/82/2/142)

Dünya, hırs ve arzularla [bilhassa uzun yaşam arzusuyla] dolu bir tuzak yeridir. Bu bakımdan dünya bir kuş yuvasına; insan da bu tuzağa düşen kuşa benzer.

Hırş ü hevā vü tül-ı emel dām ü dānedür
Dünyā bir āşiyāne vü biz murğ-ı tāyirüz (G/60/4/120)

Burası sakini olunacak, ikamete niyet edilecek, oynayıp gülünecek bir makam değildir. Dünya gelip geçici bir yerdir. O nedenle insanın bütün gayesi beka yerine ulaşmak olmalıdır.

İtme zinhār ikāmete niyyet
Her gelen gitdi bunda kim turdı (G/206/5/266)

İdeyin dime şaķın hāy bu menzilde karar
Himmatüñ dār-ı beķāya hemān uçmađ olsun (G/148/4/208)

Bunda turmaz gider gelüp gidecek
Yir degildür bu oynayup gülecek (G/95/1/155)

Buraya her ki gelür eylemez karar gider
Burayı fikir idicek elden ihtiyār gider (G/30/1/90)

Yir degildür bu cihān dār-ı karar eyleyecek
Kaşır- ı ma°mūr idicek naķş-ı nigār eyleyecek (G/88/1/148)

Bu dünya kilisesi karar yeri değildir. Bu menzile gelen misafirdir ve kul [köle] da olsa emir de olsa burada durmaz, gider. Burası ancak [gam] müptelası olanların makamıdır.

Nihānī şanma bu deyr-i cihānī dār-ı karar
Bu menzile gelen olur misāfir āhır-ı kār

Gider ne bende kalur bunda ne emīr-i kibār
Fiğān bu çarhuñ elinden hezār-bār fiğān (Murabba/6/59)

Karār eyleyemez bunda bende-i āzād
Ġam zamānıyla mübtelā maķāmıdır (G/15/5/75)

Nihānī'nin aşağıda bir beyti verilen 15. gazelinin tamamında dünyanın tanımı yapılmıştır. Bu beyte göre dünya geçici olduğu gün gibi ortada olan, zerre kadar bekası olmayan, içerisinde aldatıcı, cazibeli pek çok şey olan köhne bir tapınağa (kiliseye) benzer.

Fenāsı gün gibi zāhir beķası zerrece yok
Bu deyr-i köhneye kim dir beķa maķāmıdır (G/15/3/75)

Tasavvufa göre Allah, mutlak varlıktır. Ondan gayrı her şey ancak onun tecellisidir. Dünya da Allah'ın gölgesinden ibarettir ve fānidir. Bu nedenle şaire göre gönül, [geçici] dünyaya aldanmamalı, ona meyletmemelidir; çünkü gerçekte o, sadece bir gölgedir.

Ey gönül olma ğırre dünyāya
Ki haķıkatde sāyedür sāye (G/173/1/233)

Dünya; değersizdir, fānidir. O hâlde dünyanın değersizliği ve fāniligi karşısında yapılması gerekenler şunlardır:

1.2.1. Dünyaya ve Dünya Malına İtibar Edilmemelidir

Dünya geçicidir, aşāılıktır. Bu bağlamda her türlü dünya malı, mülkü, makamı da gelip geçicidir. O nedenle bu dünyaya itibar etmeye, ahiretini yakıp yıkıp dünya malı biriktirmeye gerek yoktur.

Devlet-i dār-ı beķāya kııl Nihānī i°tibār
Devlet-i dār-ı fenāya i°tibār olur degil (G/103/6/163)

Dünyā yaparsın āhıretüñi yakup yıkup
Hey zālīm yükleme boynuña bunca mezālimi (G/220/4/280)

İnsan bu geçici dünyada bir misafirdir; köşke, saraya, tahta, taca gerek yoktur. Dünyaya nazar edenler ancak [gönül] gözü kör olanlardır.

Yolca giden misāfir kaçır (ü) serāyı neyler
Tahtı vü tacı nitsün şol kimse kim konuķdur (G/34/6/94)

Dünyāya nazar körlerüñ kārıdür el-ħaķ
Dünyāya nazar eylemez ol kim nazarı var (G/37/3/97)

Dār-ı fenādan eylemişüz biz ferāgat
Dünyā-yı düna zerrece yoğdur nigāhımız (G/61/3/121)

Ziynet-i dehre gönül virme Nihānī hāzer it
Hākden pirehen (ü) pisteri hāşāk olana (G/161/7/221)

Şaire göre dünya lezzetlerine heves etmeye değmez; çünkü onun belası şekerine, balına, gümüşüne, altınına değmez. Her kim ki dünyaya kıymet vermez; onun kendi kıymetinin payesi dokuz kat gök olacaktır.

Hey itme hıç heves ° ayş-ı dünya lezzetine
Nebāt ü kand ü bālı belāsına degmez (G/48/2/108)

Nesine ğirre olursun cihān süflīsiniñ
Ġināsı sım ü zeriniñ ° anāsına degmez (G/48/3/108)

Şafāsı zevkı cihānuñ belāsına degmez
Neşātı hāndesi nāzı belāsına degmez (G/48/1/108)

Қadr-i dünyā her kimüñ қatında yoğ
Қadriniñ kim pāyesidür nüh felek (G/93/4/153)

1.2.2. Dünya Sevgisi ve Malı Terk Edilmelidir

Dünya geçici ve değersizdir. Dünya malına, mülküne itibar edilmemeli; hatta bunlar terk edilmelidir. Nihānī, dünya sevgisi, malı ve mülkünün terk edilmesi yönünde de âdeta nasihatler vermektedir.

Nihānī'ye göre sonunda tarumar olacak dünya için Karun gibi altın gümüş toplamanın bir anlamı yoktur. Asla dünya imaret etmeye çaba sarf edilmemelidir; zira fena selinin su koymadığı bir ocak yoktur.

Турмадын hey cem ° ider sım ü zeri Қārūn gibi
Eyle beñzer kim şanursın tār u mār olur degil (G/103/2/163)

Yiyüp yidürdigüni bil hemān seniñ mālūñ
Neye ki mālİK iseñ sende қoma var gider (G/30/6/90)

Dünyā ° imāret itmege şa ° y itme zīnhār
Seyl-i fenā şu қоymadığı var mı bir ocağ (G/77/6/137)

Klasik Türk şiirinde dünya bir kadın gibi düşünülür. Şaire göre, mert (er) olan dünya ziynetine meyletmez; süs ve ziynet her zaman kadınlar içindir.

Nāzır olur mı ziynet-i dünyāya merd olan
Olur hemişe ziynet ü zīver zenān için (G/138/5/198)

Nihânî'nin, dünya menfaatlerine değer vermeyip gizli hazine [Mutlak Güzellik] için kanaat köşesinde olduğunu belirttiği şu beyit de şairin tasavvuf yolunu seçtiğini göstermektedir.

Almaz Nihânî bir pula dünyâ metâ'ını
Künc-i kanâ'at oldu o genc-i nihân için (G/138/6/198)

Şaire göre bu dünyadan üryan gidileceği bilinmeli, dünya işretinin sefası bırakılmalı ve tez zamanda dünyadan el çekilmelidir.

°Uryân gidecegin bilen âhîr deminde tîz
Destârî oda yaçar ü dünyâdan el çeker (G/24/2/84)

Her kim şafâ-yı °işret-i dünyâdan el çeker
Sevdâ-yı hâmi qor qurî gavgâdan el çeker (G/24/1/84)

Dilâ kendûñ °alâyıqdan mu°arrâ itseñ olmaz mı
Bu keşretten ne hâşıl terk-i dünyâ itseñ olmaz mı (G/210/1/270)

Hız. Âdem'i tuzağa düşürüp onu cennetten uzaklaştıran tane (tohum) sevgisidir. Dünya da arzu ve hırs taneleriyle dolu bir tuzak yeri gibidir. O hâlde âlim olan kişi alçak dünyanın sevgisini terk etmelidir.

Hubb-ı dünyâdan Nihânî olma mâlik hâbbeye
Âdemi cennetten iden dūr hubb-ı dânedür (G/22/7/82)

Dânâ iseñ muhabbet-i dünyâ-yı dünî qo
Dâne hevâ vü hırş dūrür dünıe bir tuzak (G/77/2/137)

Nihânî, gönlünü dünya arzu ve hevesinden geçirmesi, benliğini yok edebilmesi, alçak dünyanın kârı fikirlerinden uzaklaştırması için Allah'tan bir lütuf istemektedir. Ayrıca gönül, Hakk'a aşına olmak istiyorsa dünya talebinden uzak durmalıdır.

Gönlümü yâ Rab hevâ-yı hırş ü dünyâdan geçür
Bende benlikden eşer qoma men ü mâdan geçür (G/20/1/80)

Kâr-ı dünyâ-yı denî olmışdur efkârum benüm
Zât-ı pâküñ haq için luğf it bu aradan geçür (G/20/3/80)

İsterseñ ey gönül olasin âşinâ-yı Haq
Neyleseñ eyle tâlib-i dünyâdan ol ırağ (G/77/1/137)

Nihânî'ye göre ancak dünya sevgisinden kendini arındıranlar iki dünyanın da padişahı olabilir ve iki cihanı gözünden çıkarıp bu dünyada varlığını yok edenlerin azı çok olur.

Dü kevnüñ pâdişâhıdur serâser
Olanlar hubb-ı dünyâdan müberrâ (G/1/6/61)

Her kim ki bunda varlığınıñ varın itdi yok
Çıkdı gözinden iki cihān anuñ azı çok (G/78/1/138)

1.2.3. Nefisten El Çekilmelidir

Tasavvufta nefis/nefs, “kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latif” (Uludağ 2005: 274) olarak tanımlanmaktadır. Nefis, insanın en büyük düşmanıdır ve insan onu ezmeli, kırmalıdır.

Nihānî, nefis terbiyesine çok önem vermekte, insanın en büyük gayretinin nefisle mücadele olması gerektiğine inanmaktadır. Nefse esir olunmamalı; nefis arzusundan el çekilmelidir.

Şol rinde gulāmum ki nefsine esir olmaz
Nefsine esir olan  abd olur emir olmaz (G/54/1/114)

Çek Nihānî hevā-yı nefsdan el
Niçe dīvānelik var uşlan ahi (G/197/5/257)

Her ki nefsinuñ degildür gālibi
Hiç ola mı rehnümā vü rehnümün (G/140/2/200)

Gönül, ilim sahibi olmak istiyorsa nefis ejderhasını âciz hâle getirmelidir. Ayrıca kişinin nefisini kırabilmesi, Hz. Ali'nin Hayber'i fethetmesi gibidir.

Olmağ isterseñ dilā ger zü-fünün
Ejdehā-yı nefsi ide gör zebün (G/140/1/200)

Her ki kesr itdi Nihānî nefsinin
Güyāyā feth itdi Hayder Hayberi (G/191/5/251)

Bu dünyada her kim ki kendi nefisinden haberdar değildir; muhakkak bilinmelidir ki sefillerin en sefili [alçağı] odur.

Her ki bunda kendü nefisinden haberdār olmadı
Key muhakkak bil kim oldur sāfilinüñ esfeli¹¹ (G/211/3/271)

1.2.4. Ölmeden Önce Ölmelidir

Tasavvuf düşüncesinde Allah ile kul arasındaki en büyük engel nefistir. Bu bakımdan insan, en büyük mücadelesini kendi nefisine karşı vermelidir. Bunun için nefisini terbiye etmeli, ondan el çekmelidir. Nefsi terbiye etmek için önerilen yöntemlerden biri de “Ölmeden önce ölme”dir.

“Tasavvuf yoluna girenlerin nefsin emrettiği kötülüklerden sakınabilmeleri için ölümü hiçbir zaman unutmamaları ve onunla düşünsel bağlantı kurmaları gerekmektedir. Tasavvufta ikilikten kurtulup birliğe ulaşmaya da “ölmeden önce ölmek” denmiştir. Bu tür bir ölümü gerçekleştiren ‘fena fillah’a ermiştir. Bu Hakk’ta fāni olmaktır; yani ene/ben’i öldürmektir. Şairlerin çok değişik bağlamlarda kullandığı bu tem marifet sırrını elde etmenin, gerçek âşık olabilmenin de şartıdır.” (Bilgin 2007: 42).

¹¹ “Aşağıların en aşağısı” anlamındaki bu söz hakkında daha geniş bilgi için bk. (Yılmaz 1992: 44).

“Eski Türk edebiyatında özellikle de Türk tasavvuf şiirinde yaygın olarak kullanılan ve hadis olduğu söylenen¹² “Ölmeden evvel ölünüz” sözü, genellikle “Her çeşit nefsanî ihtiraslardan arınmak, dünyalık isteklerden vazgeçmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu ihtiraslar insan için bir nevi yük kabul edilmiş, sırtında yükü olan nasıl kolaylıkla yürüyüp engelleri geçemezse gönlü ihtiraslarla dolu kişinin de Hak yolunda kolay yol alamayacağı ve onun kapısından içeri giremeyeceği düşünülmüştür.” (Bilgin 2007: 42).

Nihânî'nin divanı incelendiğinde “ölmeden önce ölme” temasını sıklıkla işlediği, bu yönde nasihat niteliğinde şiirler yazdığı görülmektedir. Ona göre ebedi hayat bulmak isteyenler, ölmeden önce ölmeye çaba sarf etmelidir. Ölmeden önce ölenler ölümden korkmaz, çekinmezler.

Bulmağ isterseñ hayât-ı cāvidān
Ölmedin ölmege sa°y it öl diril (G/108/4/168)

Ölümden bāk Nihānī yaraşur saña hemān
Ölmeden ölen ölümden [ya] niçün bāk eyler (G/13/7/73)

Dime dirlik gerek diri olana
Ölmedin yer yer altı olacağ (G/95/2/155)

Şaire göre ölüm seli ve fenâ [yokluk] rüzgârı seni toprak etmeden, sen kendini hâk etmeli yani [nefsini yok edip] ölmeden önce ölmelisin.

Hâk itmeden seni bād-ı fenâ seylâb-ı merg
Meskenet bābında miskîn sen seni hâk itseñe (G/169/3/229)

Sen seni hâk it Nihānī baş açuğ
Her gubāruñ aşlı hâk-i pāy imiş (G/70/7/130)

Can kuşu, [ten] kafesinden uçup gitmeden Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa gibi gökler menzil edinilmelidir.

İtmeden pervāz bu hâk kafesden murğ-ı cān
Menzilüñ İsī ibn-i Meryem gibi eflāk itseñe (G/169/5/229)

1.3. Dünya Ömrü Kısadır, Ölüm Her An Gelebilir

Yukarıdan beri Nihânî'nin “ölmeden önce ölme” düşüncesi ve böylelikle nefsi terbiye etmek gerektiği yönündeki tasavvufi şiirlerinden örnekler verilmiştir. Şaire göre dünya fânidir, ömür kısadır, göz açıp kapayıncaya kadar hayat gelip geçmektedir. Bu nedenle insanın ölümü sık sık hatırlaması, ölümün her an gelebileceğinin bilincinde olması, gönlünü dünya nimetlerine karşı duyulan heveslerden uzak tutacak, onun günahlardan arınmasına vesile olacaktır.¹³

İnsan gündüzü, geceye dönmeden kendi özünü anlamalıdır. Ayrıca ömür bağının baharı solmadan bu cihanın sonunun ne olacağı bilinmeli; ömrün baharına aldanılmamalıdır ki onun baharı da en sonunda bir gün hazana erecektir.

¹² “Arapça *Mütü kable en-temütü* (Ölmeden önce ölünüz) sözüne, aranan sahih kitaplarda rastlanılmamıştır. Hâfız ibn-i Hacer ve Askalânî uydurma hadis olduğunu söylemektedir. Aliyyü'l-Kârî'ye göre aslında bu, sûfilerin sözüdür. Ölmeden önce, nefis ve şehvetlerinizin esiri olmaktan kendinizi kurtarınız, demektir...” (Yılmaz 1992:128).

¹³ Ölümünden bir kaçışın olamayacağı konusu Kur'an'da da ele alınan bir konudur. Daha geniş bilgi için bk. (Âl-i İmrân/143, Nisâ/78, Enbiyâ/34,35, Cum'a/8, Mülk/2).

Gündüz iken añlayıgör kendözün
Bir gün ola kim şeb ola gündüzün (G/96/5/156)

Bildüm āhır bu cihān nolsa gerek
Bāğ-ı °ömrün behārī şolsa gerek (G/90/1/150)

Evvel bahār-ı °ömre olma iñende ğırre
Ki anuñ bahār (ı) āhır bir gün irer hazāne (G/182/3/242)

Mal mülk ile dünyanın Karun’u olunur; fakat dünyanın sonunda hâsil olan sadece bir kefendir.

Kārūn-ı dehr olursuñ eger genc ü māl ile
Pes bir kefendür āhırī dünyāda hāşılıñ (G/89/3/149)

Biçare gönül, ölümü hatırlamalı, oynamayı unutmalı, yanılıp da gülmeyi anmamalıdır. Ne zaman yiyip içip keyifli, neşeli bir hâl içinde olursa hemen toprağa girilecek o saat düşünülmalıdır.

Yād eyledi iseñ ey dil-i bī-çāre ölmegi
Oynamañı unut yañılıp añma gülmegi (G/224/1/284)

Niçe bir °ayş ü neşāt ile ferahnāk olasın
Fıkr it ol sâ° ati kim yire girüp hāk olasın (G/130/1/190)

Nihânî, şiirlerinde ömrün kısa olduğunu, ölümün her an insanın kapısını çalabileceğini söylerken gaflet uykusundan uyanılması gerektiğini de özellikle vurgulamaktadır. İnsan, dünyanın tuzaklarına karşı gafil olmamalı, ölümü bir an olsun unutmamalı, bitip tükenmeyen arzularından vazgeçmeli, dünya nimetlerine ve uzun yaşama heves etmemelidir.¹⁴

Gönül, gaflet uykusundan uyanmalıdır; çünkü ömür güneşi guruba erişmiştir. İnsan, ecel gelmeden bitmeyen isteklerinden [hiç ölmeyecekmiş gibi dünyayı düşünmekten] el çekmelidir; zira menzil uzaktır ve yol dikenlidir.

Āfitāb-ı °ömr irişdi çün gurūba haylıden
H̄āb-ı ğafletden gönül vaqt oldı kim uyanasın (G/142/5/202)

Tül-ı emelden el çeke gör irmedin ecel
Menzil uzaqdürür yol diken kātī korkuluğ (G/78/3/138)

Nihânî’ye göre dünya geçicidir ve ister melek ister veli isterse peygamber olsun kimse bu dünyada karar kılmaz. Ayrıca ölüm, bu beydir bu paşadır demez, herkesi eşit kılar; en sonunda herkes yılan ve karınca gıdası olur.

Bunda kılmaz karar bir kimse
Ger melekdür veyā velī vü nebī (G/194/4/254)

¹⁴ Bu konuda Hz. Peygamber (SAV) de şöyle buyurmuştur: “İnsan ihtiyarlasa da iki şey onda genç kalır: Dünya sevgisi ve tül-i emel.” (Buhârî, Rikak, 5).

Merk ider āhır ğidā-yı mār ü mūr
Kim dimez bu mīr ü bu pāšā imiş (G/70/6/130)

Kimse önüne arkasına bakmaz, her gelen buradan gider. Nihânî de kendini bir gün yapacağı sefere [ölüme] hazırlamalıdır.

Zāduñ it hāzır Nihānī bir gün eylersin sefer
Her gelen bunda gider itmez nazar pīşe pese (G/180/6/240)

Nihânî'nin dünya ömrünün kısa olduğunu belirttiği bir başka beytinde de dünya, eski bir değirmen gibi düşünülür ki bu değirmende herkesin [ancak] beş on günlük nöbeti vardır.

Fi'l-meşel eskiden eski āsiyādur bu cihān
Herkesüñ bu āsiyāda var beş on gün nevbeti (G/213/5/273)

Gönül, bu evde [dünyada] ebedi olmaya niyet etmemelidir; buraya gelen ha deyince toprak olur, toz olup gider.

Ĥulūda eyleme niyyet dilā bu hānede gel
Ki ha diyince gelen hāk olur ğubār gider (G/30/5/90)

Allah, bazen toprağı insan; bazen de fāni olan insanı toprak eyler. Bu durum düşünölmeli ve ibret alınmalıdır. Ayrıca şaire göre insan, en nihayetinde nazik teni toz olup gitmeyecekmiş gibi eşsiz, güzel kumaşlı giysiler giymeye heveslenmemelidir.

Geh hāki ādem eyler ü geh ādemi [de] hāk
Kim fehm eyle anı ki °ibret ne gösterür (G/36/4/96)

Degme bir dībā-yı zībāyı yerersin giymege
Güiyā nāzük tenüñ āhır ğubār olur degil (G/103/4/163)

Ömrün kısa olması nedeniyle ve insanın ölümlle karşılaşması an meselesi olduğuna göre dünya hayatının bu özelliğı karşısında şunlar yapılmalıdır:

1.3.1. Dil Tutulmadan Allah'ın Adı Zikredilmelidir

Nihânî'ye göre ömür kısadır ve ölüm her an gelebilir; o hâlde dünya eli dilimizi tutup ağzımızı bağlamadan Allah'ın adını sürekli zikretmeliyiz. Bu dünya gelip geçicidir. İnsanın asıl hedefi "Mutlak Güzellik" e ulaşmak olmalıdır. Bunun için ölüm anı gelmeden Allah'ın adı zikredilmelidir.

Ṭurma zıkr it Nihānī Ḥaqqı bugün
Erte bir gün dilüñ tutulsa gerek (G/90/6/150)

Bağlar Nihānī dehr eli bir gün dehānuñı
Ḥaqqı hemişe zıkr ideğör var iken dilüñ (G/89/6/149)

Söyle Nihānī derd ile devrān hikāyetin
Olma ĥamüş dehr eli ağzuñı tütmeden (G/134/5/194)

Yap bekā mülkinde kaşr-ı pür- kuşür
°Ömr bünyādına irmeden ĥalel (G/106/7/166)

Yād eyle Nihānī dün ü gün Hāzret-i Hākkı
Gözün yumulup nuṭḡ-ı faşihūn tutulunca (G/165/6/225)

Nihānī ile ilgili kaynaklarda onun tasavvuf yolunu seçtiği bilgisi verilmekle birlikte hangi tarikatın müridi olduğuna dair bir kayıt görülmemektedir. Bununla birlikte şairin bazı şiirlerinde “Kalender/Kalenderî”¹⁵ vurgusu yapması dikkat çekicidir.

“Kalenderilere göre yüz güneşe, kıllar buluta benzer. Güneşin görülmesi için bulutun aradan çekilmesi gerekir. Bulut olmadığı zaman güneş dünyayı aydınlatır. Sevenle sevilen arasında bir kıl dahi bulunmamalıdır. Kıllar insanın güzelliğini örter ve onun güzel biçimiyle görülmesini engeller. Bu yüzden engellerin ve perdelerin kaldırılması gerekir.” (Yazıcı 1993: 227).

Bu doğrultuda “ Kalenderiyye’nin özellikle Cevlâkiyye kolunda bazen de abdal, Melâmî, Şemsî ve Bektâşî gibi tasavvufî zümrelerde saç, sakal, kaş ve bıyığı ustura ile kazıma geleneği (çârdarb) görülmektedir.” (Yazıcı 1993:226).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Nihānī’nin şu beytinde “kalender ol” nasihatıyla dünya elinin tıraş etmesi beklenilmeden dünya sevgisini terk etmenin başa taç edinilmesi söylenmektedir.

Hatt-ı vücūduñ eylemedin dehr eli tıraş
Terki Nihānī başuña tâc it kalender ol (G/105/6/165)

1.3.2. Ömür Bir Dem Olduğu İçin Ona İtibar Edilmemelidir

Dünya hayatının karşılığı olan ömür, bin yıl olsa bile aslında sadece bir andan ibarettir. Bu nedenle uzun ömür talebinde bulunmak, gaflet uykusundan uyanmamak, ömre itimat etmek doğru değildir. Bu dünyada herkes sadece bir iki günlük veya bir gecelik konuktur.

Müddet-i °ömrün şaḡın şanma dırāz
Biñ yılı bir hefte vü bir ay imiş (G/70/2/130)

Olma °ömri dırāza tālīb iñen
Biñ yıl olursa daḡi bir demdür (G/16/4/76)

Yañılup tül-i emel fikrin[i] zinhār eyleme
Bir iki günlük veya bir gecelik mihmānlaruz (G/50/3/110)

Saña ne āḡ bu tül-i emelden ey maḡrūr
Ki °ömr yel gibi bir dem şitābdan geçmez (G/51/3/111)

Ey gönül °ömre i°timād neden
İtmemek āḡırūñi yād neden (G/145/1/205)

¹⁵ “Kalenderilik” vurgusu yapılan diğer beyitler şunlardır:

Şüfiya şāf itmege sa°y eyle kalbün pāsını
Var(i) bir āyinedür neyler kalender şāneyi (G/174/2/234)

Biz terk(i) başa tâc idinmiş kalenderüz
Mikrâzı neylerüz niderüz yāḡū şāneyi (G/175/5/235)

Bir nefes añla var-ı° ömrüñi gel
Bu günün yarınıñ ümîdin kes (G/68/2/128)

1.3.3. Ömür Bir Dem Olduğu İçin Sadece Yaşanılan An Düşünülmelidir

Tasavvufa göre zamanın en küçük parçası olan **an**, “*Hak ile zuhur hâli; aşk*” (Uludağ 2005: 40); **vakit**, “*Hâl, sâlikin içinde bulunduğu geçmiş ve gelecekle ilgili olmayan hâli...*” (Uludağ 2005: 373) olarak tanımlanmaktadır.

Dünya hayatı, göz açıp kapatıncaya kadar geçip gitmektedir. Nihânî’ye göre dünya geçicidir, ömür iki değil; sadece bir andan ibarettir. İnsan, fırsatı varken [ölüm] vaktine hazır olmalı; bir anını bile boşa harcamamalıdır. Dün, bugün ve yarın anılmamalı, sadece hâlde yani anda kalınmalıdır. Şair, gönlüne de bu yönde nasihat etmektedir.

Hâzır ol vaqtüne fırsat eldeyiken key şaķın
Var(ı) bir demdür cihānuñ zāyi° itme bir demi (G/214/2/274)

Varı bu dāruñ hemān bir demdürür iki degil
Bül-° aceb budur ki sen bugünde vü yarındasın (G/150/2/210)

Dehre bir sâ° at didi iki cihānuñ ekmeli
Hāl(i) gör hāl gönül ķo māzī vü müstaķbeli (G/211/1/271)

°Ömr sermāyesi bir demdür iki şanma şaķın
Kırı efsāne dūrür māzī vü müstaķbel ü hāl (G/104/2/164)

Nihânî’nin aşağıdaki beyitleri de baēlı buldukları gazellerdeki diēer beyitlerin anlamlarıyla birlikte düşünöldüğünde dünyanın vefasız, değersiz bir gam yeri olması sebebiyle ona itibar edilmemesi, dünyanın gamıyla gamlanılmaması, geçmiş, gelecek; hatta bugünün bile düşünölmeden anın kıymetinin bilinmesi yönünde nasihatler vermektedir.

Geçenden geç bugün yarın[ı] añma
Hemān sâ° at bu sâ° at dem bu demdür (G/45/2/105)

Dünyā ğamını yime gönül gül gibi açıl
Ta bāē-ı °ömr berk-i ħazān gibi şolunca (G/165/5/225)

Yi yidür eger var ise dīnāruñ ü sīmüñ
Ġayra ķalıcaķ sīm (ile) dīnārı nidersin (G/147/6/207)

1.4. Dünya Gam/Bela Yeridir

Dünya gam evi, bela yeridir. Gamdan başka hiçbir şeyin görünmediēi sahili olmayan bir denizdir. İnsanı mest eden [şarap] kadehi değildir; dünya elinden sadece tas tas ciēer kanı içilir.

Dār-ı dünyā ki ħāne-i ğamdur

Şādisi guşşa °ursi mätemdür (G/16/1/76)

Cihân bir baırdür kim sâhili yok
Görinür gamdan özge hâşılı yok (G/82/1/142)

Dehr elinden içdigüm hün-ı cigerdür tās tās
Mest iden şaımayın kim şağar ü peymānedür (G/22/4/82)

Cihānuñ kand(1) vü bālı belā imiş çün ey °ākıl
Geç anuñ kand ü bālından vebāli ķo vü bāl iste (G/170/2/230)

Nihānî’ye göre bu dünyaya huzurlu, mutlu gelen bile sonunda mutlaka gama tutulur; gülerken gelen ağlayarak gider. O hâlde dünyanın ferahına aldanıp da asla gam eteğinden el çekilmemelidir.

Gelen bunda gider turmaz huzūr itmez şafā sürmez
Gelen bunda °aceb bilsem nesine şād ü hurremdür (G/31/4/91)

Her gelen bunda güle °ākıbet ağlayı gider
Kanı bir °ārif anuñ remzini bile bile (G/179/6/239)

Kimse bu evde Nihānī ferāh ü şād olmaz
Mecmu°-ı guşşa vü gam derd ü belā kânīdür (G/33/7/93)

Ferahına cihānuñ aldanma
Gamdan el çekme gamgüsār olıgör (G/35/2/95)

Nihānī dāmen-i gamdan eliñi çekme şakın
Ki bunda şād gelen soñra gam-güsār gider (G/30/7/90)

Nihānī, divanının 15. gazelinin tamamında âdeta dünyayı tanımlamıştır. Gazelden alıntılanan aşağıdaki birkaç beyitte bu dünya, sefa değıl; cefa, bela, feryat ve figan etme makamı olarak nitelendirilmiştir.

Dirīg ü derd ki dünyā cefā maķāmıdur
Belā vü hasret ü renc ü °anā maķāmıdur (G/15/1/75)

Sürür guşşa vü gamdur na°im ü nār-ı caħīm
Serāy-ı Şuffesi şanma şafā maķāmıdur (G/15/2/75)

Bu °ayş ü nüş ü feraħdan ne fāyde ki
Bu fiğān ü āh nāle-i bükā maķāmıdur (G/15/4/75)

Nihānī saña cihāndan haber şorana di kim
Bir eski mesken-i gamdur belā maķāmıdur (G/15/6/75)

1.5. Dünya Vefasızdır

Yukarıda şairin genel olarak dünyayı bir gam makamı olarak gördüğünden bahsedilmiştir. Bu bakımdan şaire göre gam eteğı asla bırakılmamalıdır. Ancak aşağıda örnekleri verilen bazı

şairlerinde âdeta rint bir ifadeyle şarap içip sefa sürülmesi, işret edilmesi nasihati verilmektedir. Dünya vefasızdır ve onun için gamlanmaya gerek yoktur.

Mey iç hoş geç şafâ sür ° işret eyle

Cihân-ı bî-vefâ için ne gamdur (G/45/3/105)

Bir dâr-ı fenâdur bu cihân kim demek olmaz

Derdine düşüp ğussa çeküp gam yimek olmaz (G/62/1/122)

Şairin aşağıdaki beyitlerine göre alçak dünyadan mihr ü vefa eseri ummak beyhude bir çabadır. Ona göre bu dünyada görünen elem, hasret, dert ve cefadır. Şair, gönül ehli olanların dünyaya “vefasız dünya” adını koyduklarını söylemektedir.

Dehr-i bed-mihrden umma ki vefâdur görünen

Elem ü hasret ü derd ile cefâdur görünen (G/158/1/218)

Bânî-i kudret uraldan ° âlemün bünyâdını

Ehl-i diller bî-vefâ dünyâ komışlar adını (G/212/1/272)

Umma dünyâ-yı deniden eşer-i mihr ü vefâ

Bî-vefâluğ bu cefâ-pîşenün erkânıdur (G/33/3/93)

Dehr-i bî-mihrde vefâ neyler

° Ays ü yâ ° işret ü şafâ neyler (G/40/1/100)

Bu köhne dâr-ı fenâdan vefâ uman nâdân

Hayâl-i bâtil ile seyr-i h̄âbdan geçmez (G/51/5/111)

1.6. Dünya Riyakârdır

Dünya sadece vefasız değil; aynı zamanda aldaticı, yüze gülen, yalancı ve ikiyüzlüdür. Dünyanın varlığı tamamen bir uyku ve hayalden ibarettir. Hakikat gözlenirse dünyanın aldaticı olduğu görülür. Çünkü dünyaya aldanan hakiki aşktan uzaklaşır.

Bir yüze gülücü vü yalancı iki yüzlü

Mekkâr-ı sitemkâr dürür söylemek olmaz (G/62/2/122)¹⁶

Cihânun varlığı cümle dilâ h̄âb ü hayâl ancak

Hakîkat gözleseñ bil ki füsün ü mekr ü âl ancak (G/76/1/136)

Nihânî'ye göre fâni dünya vefasızdır, riyakârdır. O hâlde ona karşı takınılması gereken tavırlar şunlardır:

1.6.1. Dünyanın Nakşına Aldanılmamalıdır

¹⁶ Bu beyitte açıkça “dünya” kelimesi belirtilmemiştir; ancak bir önceki beyitle ilişkilendirildiğinde dünyanın riyakârlığından bahsedildiği görülmektedir.

Bir dâr-ı fenâdur bu cihân kim demek olmaz

Derdine düşüp ğussa çeküp gam yimek olmaz (G/62/1/122)

Dünyanın aldatıcı bir yer olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Dünya nakşına aldanılmaması gerektiği şairin üzerinde sıklıkla durduğu bir konudur. Hakkı gözeten kimse dünyanın nakşına asla aldanmamalıdır. Bunun için de insan niçin yaratıldığını idrak etmeli, gönül aynası pak tutulmalı, can gözü açılmalı, fâni dünyadan vazgeçilmelidir.

Hay nakkâşî gözet şürete aldanmaya gör
Dide-i pâk-nazar şüret-i dīvârî nider (G/17/3/77)

Gelseñ ey °ârif niçün halk olduñ idrâk itseñe
Gayr nakşından gönül âyînesin pâk itseñe (G/169/1/229)

Pâsdan her ki gönül âyînesin pâk eyler
Dünyenüñ neydüğüni gün gibi idrâk eyler (G/13/1/73)

Niçün sen nakşî gözlersin (unutup) nakkâş (ı)
Yürü var cân gözün aç ço nakşî sen gözle nakkâşî (G/201/4/261)

Lâyık-ı dîdâr olur mı °âşık-ı şüret-perest
Nakşına aldı bu dâr-ı fenâdan geçmedi (G/195/6/255)

Nihânî, vefasız dilberlere gönül vermenin, mecazi aşka kapılmanın boş bir uğraş olacağı kanaatinde. Gönül levhasından “Hakiki Aşk”dan gayri her şeyi yok eden, nakşî bırakanlar her şeyin nakşını yapan Allah’a erebilirler.

Gönlünü virmez Nihânî bî-vefâ dilberlere
Şüret-i bî-cânî nitsün nakş-ı dīvâr istemez (G/65/5/125)

Ögme her bir bî-vefânüñ gözünü vü kâşını
Nakşa aldanma gönül var iste bul nakkâşını (G/202/1/262)

Çodi nakşî vü irdi nakkâşa
Levh-i dilden nuķuş-ı gayrı yuyan (G/131/5/191)

Var iken nakş-ı cemâl-i lâ-yezâl
Şüret-i dīvâre aldanmaķ sehel (G/106/3/166)

Nazar eyle Nihânî nakkâşa
Çurî nakş-ı nigâra aldanma (G/176/5/236)

Nakşa aldanma Nihânî ki şaķın
Aldanan nakşa ķalur nakkâşdan (G/153/5/213)

Nakş-bendi olayın dirseñ Nihânî °âlemüñ
Nakşa aldanma şaķın var iste bul üstâdını (G/212/7/272)

Nihânî, nakşa aldanmaması, ebedi olan “Mutlak Sevgili”nin yolunu gözlemesi yönünde gönlüne de nasihatler vermektedir.

Gönül çün °aşķ mestisin şerâb-ı lâ-yezâl iste

Cihân nakş-ı nigârın ço nigâr-ı lâ-yezâl iste (G/170/1/230)

Dilâ nakkkâşî gözle °âkil iseñ

Hey aldanma şakın nakş-ı nigâre (G/181/4/241)

Nakkkâşî gözet nakşa dil aldanmayı gör kim

Dīvânesin sûret-i divâr(1) nidersin (G/147/2/207)

Klasik Türk şiiri geleneğinde özellikle de tasavvufi şiirlerde, bu dünya âdeta bir sürgün yeri olarak düşünülür. Şentürk'e göre:

“İnsanın gerçek ana vatanı Allah'ın huzuru olup bu dünyada bir bakıma sürgün hayatı yaşadığından, kendisi için geçici olan bu mekâna bağlanıp ona sevgi beslemesi anlamsızdır... İnsanın asıl hedefi tekrar döndürüleceğine inandığı “Mutlak Güzellik”e yeniden kavuşmak olmalıdır. Bunun için bu dünya ile olan ilişkiler tamamen koparılmalı, dünyaya ait bütün bağlar kesilmelidir...” (2019: 380).

Yukarıdan beri verilen örneklerle Nihânî'nin de bu yönde şiirler yazdığı görülmektedir. Dünyanın aldaticılığına kanmamak, nakşı bırakıp nakkaşa yönelmek, mecazi aşktan vazgeçip hakiki aşka erişmeye gayret göstermek gerekir. Şair şu beyitlerde de açıkça bu fikrini belirtmiştir:

Ey dil hâkîkât ister iseñ gel mecâzî ço

Neyler cüdâlığı taleb iden hâkâyıkı (G/192/3/252)

Geç °aşk-ı mecâzîden cehd eyle hâkîkîye

Kıymetde zer-i hâlis zerrîn ile bir olmaz (G/54/2/114)

Nihânî, şiirlerinin büyük çoğunluğunda hakiki aşka erişmek için mecazi aşktan vazgeçilmesi gerektiği yönünde nasihatler vermektedir; ancak şu beyitte mecazi aşkı, hakiki aşk yolunda bir basamak kabul ettiği veya mecazi aşk karşısında tamamen kayıtsız kalamadığı da görülmektedir.

Eger mecâz ise dañi °aşkı koma gönül

Ola kim ire °inayet hâkîkât ola mecâz (G/53/3/113)

1.6.2. Ahiret Hayatı Dünya Hayatından Daha Üstün Tutulmalıdır

Kur'an'da dünya ve ahiret hayatıyla ilgili pek çok ayet bulunmaktadır. Ayrıca bu konuya değinen hadisler de mevcuttur.¹⁷

“Kur'an'da dünya hayatı için ‘hayâtü'd-dünyâ [=yakın hayat], ahiret için ise ‘karâr’ [=ebedî kalınacak yer] yahut ‘ukbâ’ [=son yer, karşılık yeri] ibareleri kullanıldığından şairler dünya ve ukbâ kelimelerini çoğu zaman birbirinin zıddı veya tamamlayıcısı olarak kullanırlar.” (Şentürk 2019:382).

Nihânî de şiirlerinde dünya ve ahireti birbiriyle kıyaslamış, çoğu zaman ahiret hayatının dünya hayatından üstün tutulması yönündeki düşüncelerini dile getirmiştir. Şaire göre bu dünya ateş yeridir; ahiret ise nur üzerine nurdur. Dünya için ahiret sevabı terk edilmemeli; ahirette bini bire satılmayacak dünya hesapları bırakılmalıdır.

¹⁷ Bahsi geçen ayet ve hadislere yazımızın ilk başlığındaki (Dünya Algısı ve Varlığa Bakış Açısı) dipnotta yer verilmiştir. Ayrıca daha geniş bilgi için bk. (Görük Botsalı 2010: 3-14).

Dār-ı dünyā nārdur ma ° nīde pür
Dār-ı ° uqbā nūr üzre nūrdur (G/39/4/99)

Sevāb-ı ° uqbāyı terk itdi her ki dünye için
Sevābı ° ākıbet anuñ haṭāsına degmez (G/48/4/108)

Hey dünye hisābın ıo kim ° ākıbetü'l - ° ömr
° Uqbāda anuñ biñini bire şatımazsın (G/137/2/197)

Dünyā yaparsın āḫıretüñi yaḫup yıḫup
Hey zālīm yükleme boynuña bunca mezālīmı (G/220/4/280)

Nihānî, bu dünyada gönül gözü açılmayıp gafil olanların ahirette de gafil olacaklarını; o nedenle bu dünyada nazar sahibi (arif) olmaya çaba sarf edilmesi gerektiğini söyler.

Bunda sa ° y it kim Nihānî olasın şāḫib-nazar
Her ki bu dünyāda kūr oldı olur ° uqbāda kūr (G/26/7/86)

Âlim olan dünya devletine meyletmez; onun devleti daima ahiret fikridir. Ayrıca tıpkı gülün bülbüle, karganın leşe yaraştığı gibi dünya ancak alçak olanlara; ahiret hayatı ise bilge ve âlim olanlara yaraşır.

° Āḫil itmez devlet-i dünyāya meyl
Fikr-i ° uqbā devletidür muṭṭaşıl (G/108/2/168)

Dünyā denīye yiter vü dānāya āḫıret
Gül ° andelīb ile yaraşur cīfe zāğ ile (G/168/5/228)

Yukarıdaki örneklerden hareketle Nihānî'nin çoğunlukla ahiret hayatının dünya hayatından daha üstün tutulması yönünde nasihatler verdiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte hem dünya hem de ahiret sevgisinden el çekilmesi gerektiğini ifade ettiği örneklere de rastlanmaktadır.

“Mutlak Sevgili”nin yüzünü görmeyi dileyen değil dünyadan; ahiretten bile elini çekmelidir.

Dünyā ne nesnedür ki vire oña göñlini
Dīdār isteyen kişi ° uqbādan el çeker (G/24/4/84)

Dünya [sevgisini] de ahiret [sevgisini] de terk edebilenler, içten bir şekilde Mevlâ'ya kul olabilirler. Ayrıca yine şaire göre her türlü bağlarından kurtulmuş, hür olanlar iki cihanı da arkasına atmış olanlardır; dünyanın kölesi olanlar bunu başaramaz.

Ḳodı dünyāyı geçdi ° uqbādan
° Abd-i ḫāş oldı her ki Mevlāya (G/173/6/233)

Āzādeler ardına atardı dü cihānı
Sen bende-i dünyāsın anuñ-çün atımazsın (G/137/5/197)

1.7. Dünya tecelli makamıdır

Nihānî'nin divanında açıkça “tecelli” ve “dünya” kelimeleri kullanılmamakla birlikte şu beyitte, ibret gözüyle bakmaya gayret edildiği zaman her nereye bakılırsa bakılsın her şeyin Allah'ın yarattığı bir eser olduğundan bahsedilmekte; yani dolaylı olarak dünya bir tecelli makamı olarak tasvir edilmektedir.

Çeşm-i ı̇ibretle Nihânî nazara sa°y idegör
Kande bakşañ eşer-i şun°-i Hüdâdur görünen (G/158/7/218)

Nihânî'nin şiiirlerine göre dünyanın belli başlı özellikleri ve bu özelliklerine göre dünya hayatına karşı nasıl bir davranış sergilenmesi gerektiği konusu yukarıda ele alınmıştır. Böylelikle şairin dünya algısı hakkında bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Yazımızın bundan sonraki kısmında yine şairin biraz da nasihat özelliği taşıdığını düşündüğümüz tasavvufi konulu şiiirlerinden örnekler, birkaç başlık altında sunulmaya devam edilecektir.

2. Tek ve Fert olunmalıdır

Nihânî'nin tasavvufi şiiirlerinde dikkati çeken bir diğer kavram, “vahdet” kavramıdır. Şair, bazı şiiirlerinde vahdet-kesret kavramlarını bir arada kullanmış; ayrıca tasavvuftaki “tecrit”ten bahisle “fert ve tek” olunması gerektiği üzerinde durmuştur.

“Sözlükte ‘birlik’ anlamına gelen **vahdet**, tasavvufta, her şeyi bir olarak ve bir içinde, nesnelere Allah ile görmek demektir.” (Karagöz 2010: 676-677).

Uludağ'a göre “*Hakiki anlamda bir (vahit), Hak'tır. Onun için gerçek anlamda birlik de onun için söz konusudur.*” Tasavvufta üç türlü vahdet vardır:

a) Vahdet-i kusûd: Maksatta, muratta ve matlapta söz konusu olan birliktir. Hakk'ın irade ettiği ve istediğiyle kulun irade ettiği ve istediği şeyin bir ve aynı olmasıdır.

b) Vahdet-i şuhûd: Bir görme, salikin her şeyi Allah olarak, Allah'ın tecellileri olarak görmesi, O'ndan başkasını görmemesi hâlidir.

c) Vahdet-i vücûd: Bir bilme, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak... Vahdet-i vücutta, birlik bilgidedir, yani salik gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir varlığı olmadığını bilir. Ancak vahdet-i vücud ehli bu bilgiye nazari olarak değil, yaşayarak ve manevi tecrübeyle ulaşır.” (2005: 371-372).

Klasik Türk şiiiri geleneğinde çoğunlukla “birlik” anlamına gelen **vahdet** kavramının “çokluk” anlamındaki **kesret** kavramıyla beraber ele alındığı ve vahdet anlayışının öneminin vurgulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Tasavvufa göre “*Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Hakk'ı görmeye vahdet denir.*” (Uludağ 2005:212).

Nihânî, aşağıdaki iki beyitte “vahdet- kesret” kavramlarına bir arada yer vermiştir. Şaire göre kimsenin kesrette vahdet sefası sürmesi mümkün değildir; her kim yakınlık postu/makamı [Hakk'a yakın olma, Hakk'ın huzurunda olma] dilerse o, tek olmalıdır. Ayrıca gönül, vahdet istiyorsa kesreti bırakmalıdır; devlet, tek ve تنها olanındır.

Keşretde kimse sürmedi vahdet şafasını
Her kim bisât-ı kurb diler ferd ü tek gerek (G/92/2/152)

Vahdet isterseñ dilâ ko kesreti
Devlet anuñ kim tek ü tenhâ imiş (G/70/4/130)

Tasavvufa göre:

“Salikin zahirini mal ve mülkten, bâtnını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her şeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hâl sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden geçirmemesi **tecrit**; emsal ve akrandan ayrılıp yalnız ve tek kalması, kimsenin sahip olmadığı hâllere ve makamlara sahip olması, hâlini görme hâlinde de uzaklaşması ve her şeyi sırf Hak için yapması ise **tefrit** (Uludağ 2005: 347). Bu bağlamda “tecrit ve tefrit birbirini tamamlamaktadır.” (Uludağ 2020: 446).

Zafer Erginli ise **tefrit** kavramını şöyle açıklar:

“Şekillerden sıyrılmak, hâller konusunda tek olmak, fiiller konusunda da tek hâle gelmektir. Fiillerin yalnızca Allah için olması, bunların işlenmesinde nefsi görme, halkı gözetme, herhangi bir karşılık bekleme gibi duyguların karışmamasıdır. Bu durumda kişi hâl içindeyken hâlden ayrılır. Böylece kendisinde herhangi bir hâl görmez. Tersine kendisini hâlden hâle çeviren göyerek hâlden gaip olur, şekillerden sıyrılarak tek hâle gelir.” (2006: 1032).

Tasavvuftaki tecrit ve tefrit kavramlarının anlamlarından hareketle Nihânî'nin kulun tek/fert olması gerektiği yönündeki anlayışının şiirlerine yansıdığı aşağıdaki örneklerde de açıkça görülmektedir. Öyle ki şair, bazı şiirlerinde âdeta evlenmemek, evlat sahibi olmamak gerektiği kanaatini¹⁸ de dile getirmiş, bu yönde nasihatler vermiştir. Bu fikir çerçevesinde bakıldığında bunlar, tecride engel teşkil etmektedir.

Nihânî, gönlüne tecrit eteğine yapışmasını, fert ü tek olmasını nasihat etmektedir. Şaire göre içinde Allah aşkı olanda ben sen olmamalı; malın, çocuğun, kadının [eşin]¹⁹ esiri olunmamalıdır.

Ey dil yüri var dâmen-i tecrîde yapış kim
Bilmez teki şol kimsene kim ferd ü tek olmaz (G/62/3/122)

Virmez felege °âlem-i tecrîdi Nihânî
Ne zen hevesi vü ne püser derd-i seri var (G/37/7/97)

Hâk olan bâğ-ı gülşeni neyler
Püseri duhteri zeni neyler (G/38/1/98)

Muhabbet-i Hâk olanda ben sen olmaz
Esîr-i mâl ü ferzend ü zen olmaz (G/55/1/115)

Zen ü ferzend ü mâl(ı) neyliyezin

¹⁸ “Tasavvuf yoluna giren bir kişinin Allah’a tam manasıyla yönelmesi, O’ndan başka her şeyden kendisini tecrit etmesi, bazı zahit ve mutasavvıflarda evlenmemek ve evlat sahibi olmamak gerektiği kanaatini meydana getirmiştir. Bu kanaati taşıyanlar evlenmeyi tecride engel olarak görmüşlerdir.” (Uludağ 2020: 447).

¹⁹ Bunlar bazı ayetlerde de çokluk yarışına girilip övünülmemesi gerektiği bağlamında, dünya hayatının geçici nimetleri/süsleri olarak tanımlanmıştır. Daha geniş bilgi için bk. (Âl-i İmrân/14, Kehf/46, Hadîd/20).

Tek bir eksük gedük gedā olayın (G/154/6/214)

Şaire göre başkalarına nasihat etmek bırakılmalı; nefis ıslah edilmeli ve âlemde tek er olunmalıdır. İki cihanın keyfini sürececek olanlar da sadece تنها ve fert olanlardır. Ayrıca [Allah'ın] bendesi olan, kendi benliğini bırakmalı, 'ben' dememelidir; çünkü şaire göre 'ben' demek şeytan işidir.

Ġayra naşīhat itmegi o ġayret eylegil
İslāh eyle nefsūñi ālemde tek er ol (G/105/3/165)

Bilsem devāyı neyler dermān (1) derd olanlar
Zevın sürer dū kevnūñ tenhā vü ferd olanlar (G/32/1/92)

Dünye-i dūnuñ ola bendesi lāyık mı durur
Dāñi- fażl ile ālemde bugün ferd olana (G/163/4/223)

Bendeyisen sen sen ol o benligi
Ben dime şeytān işidür ben dimek (G/93/6/153)

Zahit, şarap ien rint şairi ayıplamamalı; [aksine] hile ve ikiyüzlülükten kendini arındırmalı ve tek er olmalıdır.

Rind-i mey-horem melāmet itme ey zāhid beni
Tek er ol zer ü riyādan pāk eyle sen seni (G/200/1/260)

3. Gerçek Marifet Sahibi Olunmalıdır ve Böyle Olmayanlara İtibar Edilmemelidir

Çaġbayır, "marifet" kelimesi için sözlüğünde altı anlam vermiştir.²⁰ Buna göre marifetin ilk iki anlamı: "1. Herkesin yapamayacağı bir işi yapma; ustalık; hüner; uzmanlık. 2. Bilgi; bilim" (2007: 3063) dir.

Tasavvufi anlamda ise **marifet** şu şekilde tanımlanmaktadır:

"Sūfilerin ruhani hālleri yaşayarak, manevi ve ilahi hakikatleri tadarak (i tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfān. Bu yoldan Hakk'a dair elde edilen bilgiye **marifetullah**, buna sahip olan kişiye **arif-i billah** (arif, urefā) denir." (Uludaġ 2005: 236).

Nihāñi, şiiirlerinde "dāñā, ākil, ārif, sūfi, ehl-i kanaat vb." gibi ifadeler kullanarak gerçek marifet sahibi olabilmenin belli başlı bir takım özelliklerini söylemektedir. Buna göre:

3.1. Marifet Sahibi Kanaatkārdır ve Dünya Hayatına Aldanmaz

Marifet sahibi, dünya malına, mülküne meyletmez; gönlü kanaat hazinesidir ve gözü toktur. Dünya altın olsa ona bakmaz, onunla ilgilenmez. Marifet sahibi surette kalmaz; manaya bakar ve onun katında atlas [kumaş] ile yün elbise birdir.

Sultān- dehr odur kim mecmū varı yokdur
Genc-i kanā at olmuş göñli vü gözi okdur (G/34/1/94)

Ehl-i kanā at olmaz mülk ile māla māyil

²⁰ Kelimenin diġer anlamları için bk. (Çaġbayır 2007: 3063).

Varın hişāba çeksen birdür veya buçuğdur (G/34/5/94)

° Ākil itmez nazar zer olsa cihān
Baş açuğ derd zehrini neyler (G/38/2/98)

Şüretde kalma eyleyügör ma° niye nazar
° Ārif katında bir dürür atlas abāyile (G/164/6/224)

Arif olanlar cihanın tüm varlığına karşı fakirliği ve yokluğu yeğlerler. Dünya eteğinden el çeker; bir hırka ve ekmeğe kanaat ederler. Her riyaset sahibi dünya padişahı olamaz; ancak dervişane hâlde olanlar dünya padişahı olabilir.

Nihānī cümle varından cihānuñ
Gelür ° āriflere faqr ü fenā yeg (G/98/6/158)

Hey çek Nihānī dāmen-i dünyādan el dānā iseñ
Kim terk-i tecrīd ehline bir hırka vü bir nān yeter (G/14/7/74)

Şanma her şāhib-riyāset pādişāh-ı dehr olur
Pādişāh-ı dehr odur kim hāli dervīşānedür (G/22/3/82)

Bir rivayete göre Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulmasına neden olan bir buğday tanesidir. Nihānī bir beytinde, Hz. Âdem'le ilgili bu hadiseye telmihte bulunarak bilen, bilgili olanın hırs tanesine bağlanmaması gerektiğini söylerken; bir diğer beytinde alçak dünyaya gönül verilmemesi gerektiğinden bahisle bilge olanların tuzak ve tane talebinde olmayacaklarını belirtir.

Dāne-i hırşa muqayyed olma ger dānā iseñ
Bunca zillet Ādeme irişdi hırş-ı dāneden (G/141/4/201)

Dünyā-yı düne virme Nihānī gönül şaķın
Dānā-yı hurde-dān dilemez dām ü dāneyi (G/175/6/235)

Şaire göre insan, kuş; dünya da [âdeta bir tuzak yeri olan] kuş yuvası gibidir; ancak âkil olanlar, bu cihana aldanmaz.

Aldanma ° âkil iseñ billāhi bu cihāne
Kim murg âdemīdür dünyā [da] āşiyāne (G/182/1/242)

3.2. Marifet Sahibi, Dünyanın Geçiciliğinin İdrakindedir

Bilge olanlar, dünyanın fāni olduğunun, sonlarının ne olacağına bilincindedirler. Bu alçak dünya, geçicidir; yarın viran olacağı gün gibi aşikârdır. Âkil olanlar, ömrün baharına aldanmaz; bahardan sonra hazan mevsiminin de geleceğini bilirler.

Yime dünyā-yı denī kaşrın bugün dānā iseñ
Gün gibi rüşendürür yarın anuñ vīrānlığı (G/204/4/264)

° Āķil iseñ şoñını fikr eyle kim
Ey Nihānī yarın şorulsa gerek (G/90/5/150)

Bahār-ı °ömr iñen olma ğirre °ākil iseñ
Dem-i ħazān iriřür fařl-ı nevbahār gider (G/30/3/90)

3.3. Marifet Sahibi, Allah'tan Gayrısına İltifat Göstermez

Marifet talibi olan idrak sahibi kimse Allah aşkını bir yana koyup da ondan gayrı olanlara iltifat göstermez. Tam tersi, gayrı unutup Hakk'ı bilmeyi kendine sevda edinir.

°Ayıbdur Ĥaĥķı koyup °arz ide ğayrıyla ĥāl
Tālib-i ma°rifet ü řāĥib-i idrāk olana (G/161/4/221)

şad āferīn ol nazarı pāk merde kim
Sevdā idindi ğayrı unutup Ĥaĥķı bilmegi (G/224/2/284)

3.4. Marifet Sahibi Kendini Gizler

şaire göre gerçek marifet sahipleri kendilerini gizlerler; kendine evliya süsü verip ortaya çıkanlar ise gösteriş düşkünü, riyakārlardır (Dursun 1990: 8).

Sūfi oldur kim riyādan ola sāz
Ma°rifetden urmaya lāf ü ğüzāf
Geldigince ĥātıra rāy ü riyā
Diye yā Rab “*naĥnu mimmā neĥāfū*”²¹ (K1t°a/8/289)

Gördüğün sālūsi °ārif řanma kim
řimdi ehl-i ma°rifet mestürdur (G/39/6/99)

Nihānī, sadece gerçek marifet sahibi olmanın özellikleri üzerinde durmamış, aynı zamanda gerçek marifet sahibi olmadığı hâlde öyleymiş gibi görünmeye çalışan riyakārlara da asla itibar edilmemesi yönünde nasihatlerde bulunmuştur.

řūfi dime Nihānī ğörüp her yaķasuzı
Ĥūy-ı bedīn (i) kesmez ü yeñin (i) kesdürür (G/19/6/79)

Dime Nihānī dānā her ğördüğün denīye
Her biri uyuķdur ĥaķķa ki büstāne (G/182/6/242)

Gördüğün şanma Nihānī ehl-i ma°nā key řaķın
Her ten olmaz ķand-perver her meğes bāl eylemez (G/59/6/119)

Ma°rifetden dem urur bī-°āded ü lā-yuĥřa
Biñde birlik ĥaķīķatde aña vāsılı yoķ (G/80/6/140)

Zāhidün rāyı riyā řūfide řāfi ķalb yoķ
Fitne-i āĥır zemān ğün gibi olmuşdur °ayān (G/143/5/203)

Sofuluk tāc ile °abā oldı
Ĥayf kim ma°rifet hebā oldı

²¹ “Bizi (riyadan) koru ve gizle” anlamındadır (Dursun 1990: 289).

Dāniş-i fazl ehl-i °ilm olanuñ
Kabā destār ile kabā oldı (Kıt°a/6/289)

Nihānî, marifet sahibi olmadığı hâlde öyleymiş gibi görünmeye çalışanlar için çoğu yerde “suret uğrusu” ifadesini kullanmış; bu durumdan duyduğu rahatsızlığı şiirlerinde her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre her yer suret hırsızlarıyla doludur; ehl-i kemâllerin binde biri bile kalmamıştır. Ayrıca şair, ulemanın ümeranın emrine girmesini doğru bulmaz.

Şüret uğrusı dürür kınde bakarsañ görünen
Binde bir kılmadı derdā vü dirig ehl-i kemāl (G/104/5/164)

Hele biz şüret uğrusı degilüz
Tācımız kırkamuz ridāmuz yok (G/83/5/143)

Göreyin şüret uğrusı şüfîler
Çıkıma kıare çıldan oñmaya (G/173/3/233)

Süret uğrusıdur heme görünen
Buları şanma evliyā oldı
Ümerā kıpusında anuñ için
°Ulemā °abd-i müşirri oldı (Kıt°a/7/289)

4. Allah’tan Başka Kimseye Minnet Edilmemelidir

Divandaki ilgi çeken şiirlerden bir kısmı da Allah’tan başka kimseye boyun eğilmemesi gerektiğiyle ilgilidir. Nihānî, her türlü yardımı sadece Allah’tan isteyen ve Allah’a şükreden haysiyetli bir insandır. Rızık için dünya ehlerinden hiçbir ricada bulunmaz, kendine (arif süsü veren) harami suret hırsızlarına baş eğmez. Kısmeti her ne ise zaten gaip âleminden ona erecektir; bu nedenle namert olana muhtaç olmamayı Allah’tan niyaz eder.

Olalı °aşkuñ meyān-beste Nihānî bendesi
Kimseye pāşa dimez sulţāna egmez başını (G/202/7/262)

Rızık için hāşā Nihānî minnet ide herkese
Hākkadur her dem sipāsı şükr(ü) hāmd ü minneti (G/213/6/273)

Her harāmî -şüret uğrusına baş indirmezem
Bende-i gevher-fürüşem bî-bedel kan isterem (G/114/3/174)

Şad hezārān āferin ahsend ol dervîşe kim
Pādişāh-ı °āleme baş egmez iqbāl eylemez (G/59/3/119)

Hāmdü lillāh kim ehl-i dünyādan
Hiç bir vech ile recāmuz yok (G/83/6/143)

°Ālem-i gaybdan irer bize kısmet ne ise
İtme muhtāc ilāhî bizi nāmerd olana (G/163/5/223)

5. Gönüller Yapmaya Özen Gösterilmeli ve Alçak Gönüllü Olunmalıdır

Klasik Türk şiirinde oldukça önemli bir yere sahip olan kavramlardan biri de “gönül”dür. Gönül, çeşitli nedenlerle en yüce ve mukaddes makam olarak tanımlanmıştır. Bu yüceliği ifade etmek için şairlerce çoğu kez müşterek Doğu medeniyetlerinin en kutsal değerlerinden biri olan “Kâbe” ile kıyaslanmıştır. Bu bakımdan bazen onunla eşit bazen de daha üstün görülmüştür.²²

“Gönül ele al ki hacc-ı ekber budur. Bir gönül binlerce Kâbe’den üstündür. Kâbe, Âzer oğlu İbrahim Aleyhisselâm’ın yaptığı bir binadır. Gönül ise Cenâb-ı Hakk’ın nazar ettiği yerdir.” anlamındaki şu Farsça kıt’a meşhurdur:

*Dil be-dest âver ki hacc-ı ekberest
Ez hezârân Ka°be yek dil bihterest
Ka°be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest
Dil nazargâh-ı Celîl-i ekberest*

Nihânî’nin de gönül üzerine nasihat niteliğinde tasavvufi görüşlerini yansıttığı şiirleri bulunmaktadır. Ona göre gönül tavaf etmek, Hacca gitmek kadar; hatta ondan bile daha sevaptır. İnsan, viran bir gönlü tamir etmeye çaba göstermelidir; zira gönül yapmak mescit ve medrese yapmaktan daha sevaplı bir iştir.

Dilâ diler iseñ eger Hac gönül tavâf eyle
Şafâyı Merveyi ço kalb kalbi şâf eyle (G/172/1/232)

Bir dil-i vîrânı °imâr itmege sa°y idegör
Eyleme hâcet degil bünyâd mescid medrese (G/180/5/240)

Şaire göre kimseye hor bakılmamalı, alçak gönüllü olunmalıdır. Yetmiş iki milleti yoktan var eden Allah’tır.

Hor bakma herkese zinhâr ey dil ki şağın
Yokdan oldur var iden bu yetmiş iki milleti (G/213/3/273)

Gül gibi yirüñ olsun alçaklık
Serv gibi uzanma bâlâya (G/173/5/233)

Nihânî’ye göre sūfî kişi gönlünü arındırmaya gayret etmelidir. Zira bir kalenderin tek sermayesi aynasıdır.²³ Ayna gibi gönül de daima pak tutulmalıdır.

Şūfîya şâf itmege sa°y eyle kalbün pāsını
Var(ı) bir âyînedür neyler kalender şāneyi (G/174/2/234)

Sonuç

Bir Balkan şairi olan Nihânî’nin divanı üzerinde yapmış olduğumuz bu çalışmada şairin öncelikle dünya algısı ve varlığa bakış açısıyla ilgili dinî-tasavvufî şiirlerinden örnekler verilmeye çalışılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şair daha çok “dünyâ, dehr, cihân, kevn (dü kevn

²² Gönül, Kur’an’da, hadislerde, tasavvuf ehli olanların eserlerinde de çokça ele alınan; başta kültürümüzün temel yapı taşlarından olan atasözlerinde ve deyimlerde sıklıkla rastlanılan bir kavramdır. Ayrıca gerek halk edebiyatının gerekse klasik Türk edebiyatının “aşk” ile beraber en sık işlenen konularındandır. Daha geniş bilgi için bk. [Dalbudak Hünerli, Duygu (2017). “Klasik Türk Şiirinde Gönül”. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi].

²³ Kalender-ayna ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bk. (Şentürk 2015: 156).

şeklinde dünya ve ahiret bağlamında), dâr-ı fenâ, âlem” isimlendirmelerinin yanı sıra sıklıkla “bunda” ifadesiyle dünya kavramını ele almıştır. Dünyanın benzetildiği nesnelere çoğunlukla ve özellikle eski (köhne) sıfatıyla beraber “ev (hâne), misafirhane, tapınak/kilise, değirmen” ayrıca “(gam) mesken(i), (bela/cefa) makam(ı), gölge, kuş yuvası, tuzak yeri, kafes, leş, sahili olmayan bir deniz”dir. Divanda dünya ve dünya hayatının “aşağılık, fâni, kararsız, vefasız, riyakâr, aldatıcı, cefa ve belayla dolu” olma gibi olumsuz özelliklerine, Hakk’ın tecelli makamı olarak görülmesi gibi olumlu özelliklerinden daha çok yer verildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber bahsi geçen özellikleriyle dünya kötülenirken asıl maksat ahirete ulaşmada bir vasıta ve geçiş yeri olan dünyayı kötölemek değil; dünya malına, mülküne, süsüne, eğlencesine olan aşırı bağlılığın insanı Mutlak Güzellik olan Hakk’ın yolundan geri koyacağını belirtmektir. “Dünya ahiretin tarlasıdır.” Bunun idrakinde olan arif kişiler, bu dünyaya geliş amaçlarını asla unutmaz, amellerini ona göre yerine getirirler. Bu bakımdan nefisle mücadele eder, Hakk’ın adını her zaman zikrederler, ölüm anını asla akıllarından çıkarmazlar, ölmeden önce ölmeyi kendilerine düstur edinirler.

Çalışmamızda şairin dünya algısıyla ilgili şiirlerinden sonra “vahdet” anlayışı çerçevesinde kesretten sıyrılıp tek ve fert olunması gerektiği yönündeki şiirleri ele alınmıştır. Buna göre “Mutlak Varlık” olan Hakk’a kavuşmanın yolu kesretten sıyrılmaktan yani tek ve fert olmaktan geçmektedir. Divanda üzerinde durulan bir diğer önemli konu gerçek marifet sahibi olabilmektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şair, gerçek marifet sahiplerini kanaatkâr, dünya hayatına aldanmayan, dünyanın geçiciliğinin idrakinde olan, Allah’tan gayrısına iltifat göstermeyen, kendini gizleyen ve gösteriş düşkününü olmayan kişiler olarak tanımlar. Bilhassa marifet sahibinin kendini gizleme özelliğiyle ilgili örnekler dikkat çekicidir; çünkü bu özellik şairin deyiimiyle “suret hırsızları”nı gerçek marifet sahiplerinden ayıran en önemli özelliktir. Son olarak şairin, Allah’tan başka kimseye minnet edilmemesi, rızkı verenin ancak Allah olduğu yönündeki şiirleriyle gönlün yüceliği konusundaki şiirlerinden hareketle bu konulardaki hassasiyetine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Nihânî, her biri birer nasihat özelliği taşıyan dinî-tasavvufî şiirleriyle, çoğu divan şairi gibi hem yaşadığı yüzyıla ışık tutmuş hem de yüzyıllar öncesinden bugüne önemli uyarılarda bulunmuştur.

Kaynaklar

- Âşık Çelebi (2010). *Meşâ’irü’ş- Şu’arâ: İnceleme-Metin*. haz. Filiz Kılıç. C.2. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Ay, Ümran ve Yılmaz Top (2019). “16. Yüzyılın İlk Yarısında Divanlarda Yavuz Sultan Selim’e Sunulmuş Şiirler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 40, s.339-400.
- Aydemir, Yaşar (2012). “Divan Şiiri ve Arnavut Asıllı Şairler” http://academy.beder.edu.al/Conferences/...EMIR_Divan_Siiri_ve_Arnaut_Asilli_Sairler.pdf.230-242. (erişim: 11.10.2022).
- Bilgin, Azmi (2007). “Osmanlı Şiirinde Ölmeden Önce Ölme Temi”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S.142, Yıl. 36/2, s. 42-53.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük. I-V Cilt*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Çavuşoğlu, Halime (2019). “Dört Asır Dört Şair Bağlamında Divan Edebiyatında Dünya Algısı”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 224-240.
- Çeltik, Halil (2004). *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Dalbudak Hünnerli, Duygu (2013). “Nihânî (Nacak Fâzıl) Divanında Sevgili Tipi”, 2. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı “Balkanlarda Türkçe” Bildiri Kitabı 1*, s. 69-84.
- _____ (2017). “Klâsik Türk Şiirinde Gönül”. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Durdu, Mustafa (2008). *Türk Edebiyatında Nasihat*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Dursun, Mesut (1990). *Nihânî Divanı: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erginli, Zafer (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Görük Botsalı, Saliha (2010). *Türk İslam Edebiyatında Dünya ve Ahiret*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- İsen, Mustafa (2009). *Varayım Gideyim Urumeli'ne (Türk Edebiyatının Balkan Boyutu)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İsmail Bağdâdî (1951). *Hediyetü'l-Arifîn. Esmâ'ü'l- Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. haz. Kilisli Rifat Bilge, İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal, Avni Aktuç. C. I. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kâtib Çelebi (2007). *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. çev. Rüştü Balcı. C. IV. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karagöz, İsmail (2010). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kocaman, Kasım (2012). *Din Eğitimi Açısından Kuran'ın Dünya Hayatına Bakışı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Koç, Muhammed Akif (2018). *İlyas Nihânî'nin Minhâcü'l Âbidin Tercümesi: İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. (1999). haz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: Medya Ofset.
- Latîfi (2000). *Tezkiretü'ş – Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: AKM.

- Önen, Hacı (2004). *Kur'an'da Dünya Kavramı ve Dünyevileşme*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Polat, Esmâ (2018). *XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Salepçi, Afife (1964). *Nihânî Divanı*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Seyhan, Nezihe (2000). *Medhi Divanı: İnceleme- Transkripsiyonlu Metin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2015). “Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili”. *Turkish Studies*, S. 10/8, Bahar 2015, s. 141-220.
- _____ (2019). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. C.3. İstanbul: DBY Yayınları.
- Tatlı, Bekir (2009). “Hz. Peygamberin Dinî Mimariye Nakşedilen Sözlerinin Bölge Halkına Verdiği Mesajlar- Edirne Balkanlar (Genel) Mukayesesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S.2, s. 179-215.
- Uludağ, Süleyman (1994). “Dünya”. *DİA*. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 22-25.
- _____ (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- _____ (2020). “Mücerred”. *DİA*. C. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 446.447.
- Ülken, Hilmi Ziya (1961). “Gazali'nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümeleleri” <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/49504> (erişim: 09.10.2022)
- Yağcı, Ömer Gökhan (2014). *Yavuz Sultan Selim Dönemi Kültür ve Edebiyatı*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Yakşı, Ayhan (1993). *Nihânî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Yavuz, Kemal (1998). “Nihânî'nin Sultan I. Selim Adına Yazdığı Muammalı Kasidesi ve Çözümü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVIII, s. 547-583.
- Yazıcı, Tahsin (1993). “Çârdarb”. *DİA*. C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 226-227.
- Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/kutubi_index1.htm (erişim: 15.11.2022).
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nihani-nacak-fazil> (erişim: 13.11.2022).